

ISSN: 1302-6879

**YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ**

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR : 2007 SAYI/NUMBER : 13 BAHAR/SPRING

Plotinos Ve Farabi'de Sudur Teorisi Ve Değerlendirilmesi

Aynur İLHAN TUNÇ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü
aynurilhantunc@yyu.edu.tr

Özet

Farabi 10. yy.da yaşamış en önemli İslam bilim adamı ve filozoflarından. Kendisinden sonra, felsefî etkileri yüzyıllar boyu devam etmiştir. Eserlerinde felsefe ve dinin aynı hakikati inceleyen iki farklı yol olduğunu ileri sürmüştür.

Bu çalışmada Farabi ve Plotinos felsefelerinde önemli bir yer tutan Sudur süreci ve evrenin varoluşundaki rolü incelenmektedir. Farabi'nin kozmolojisinin üç dayanağı bulunur. Aristoteles'in nedensellik ilkesine dayalı metafiziği, Plotinos'un Sudur görüşü ve yer merkezli evren görüşü. Farabi'nin felsefesinde önemli etkileri olan iki düşünür Aristoteles ve Platon'dur.

Anahtar kelimeler: Evrenin yaratılışı, Sudur teorisi, mümkün varlık ve zarurî varlık, bir ve çokluk

Abstract

Farabi was one of the greatest scientists and philosophers of the Islamic world in his time. Farabi had great influence on philosophy for several centuries. In the books, he advanced the view that philosophy and religion are two different model of approaching the same truth.

In this article is studied the process of emanation which is important in Plotinos and Farabi's philosophy and its role in the creation of universe. Farabi's cosmology is essentially based upon three pillars: Aristotelian metaphysics of causation, highly developed Plotinian emanational cosmology

and ptolemaic astronomy. The main influence on Farabi's philosophy was Plato and Aristotle's views.

Key words: Create of universe, emanation, possible being and necessity being, unity and variety.

Giriş

Farabi (872 – 950), felsefesinde, hakikatin yapısına ve kaynağına dair problemlerin çözümü için sudur teorisini öne süren ilk İslâm filozofudur. Bu teoride evrenin yaratılışı, Bir adı verilen aşkın ilkedden başlayan ve sürekli, kendiliğinden bir akış, “sudur” ile açıklanır. İlk defa Plotinos tarafından öne sürülmüş olan sudur teorisinin Ortaçağ Hristiyan ve İslâm düşüncesinde derin etkileri olduğu gözlenmektedir. Özellikle İslam felsefesinde müslüman filozoflar ve mutasavvıflar varlığın Vâcibu'l Vücûd'tan çıkışını, yani Bir'den çoka geçişi anlatmada, sudur teorisinden faydalanmışlardır.

İslam dünyasında, genelde Yeni Platonculuk özelde sudur veya feyz teorisi olarak bilinen teori, İslam felsefesine uzun süre Aristoteles'e ait olduğu sanılan, Plotinos'un “Theologia” adlı eseri ile geçmiştir.¹

Sudur terim olarak, çıkmak, fışkırmak, taşmak, meydana gelmek, türemek, vuku bulmak gibi anlamlara gelmektedir. Felsefi literatürde ise bütün türemiş veya ikincil şeylerin daha temel ya da ilk olan bir şeyden çıkmaları, varlığa gelmeleri işlemi veya süreci olarak tanımlanabilir.² İslam düşüncesinde “feyz” terimiyle karşılanan sudur, varlıkların Vâcibu'l Vücûd'tan var olması, taşarak yayılması anlamında kullanılırken Batı'da “emanasyon” sudur karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Çalışmamızda Plotinos ve Farabi'nin düşünce sistemlerinde önemli bir yere sahip olan sudur teorisi incelenmektedir. Önce Plotinos'un hakikat anlayışı ve etkilendiği filozofların düşünceleri daha sonra Farabi'nin sudur ile ilgili görüşleri ele alınmaktadır. Sonuç kısmında Farabi ve Plotinos'un sudur teorilerinin bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

Plotinos'ta Sudur

1. Bir

Plotinos (244 – 270)'un felsefi sistemi, hem duyuşal dünyanın akıl yoluyla açıklanması ve hem de insanın bu geçici olandan asıl kalıcı

¹ Mehmet Bayrakdar, *İslam Felsefesine Giriş*, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1988, s.61.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s.1056; Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1989, s.423.

olana ulaşması için bir kılavuzluk görevi yapmayı amaçlamaktadır. O da İlk Çağ felsefesindeki meşhur soruların cevabını aramaktadır. Var olan şeyler nasıl meydana gelmişlerdir? İlk sebep nedir? Kaynağa geri dönüş nasıl olacaktır?

Plotinos, Yunan felsefesinin problemlerine kendi çağının taleplerini göz önüne alarak cevap vermektedir. Hellenistik dönemin, son dönemi olan M.S. III. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyıldaki önemli güç yeni Plâtonculuk olmuş, Plotinos'un sisteminde en geniş ifadesini bulmuştur.

Eski Yunan filozofları, Tanrıyı maddeye biçim ve güzellik veren bir sanatkar gibi tasavvur etmişlerdir. Oysa Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'e göre Tanrı sonsuzdur. Tanrının sonsuzluğu ve mükemmelliği ezeli bir varlığa sahip olan maddeye izin vermez. Bu nedenle evren, ancak Tanrının bir eseri olabilir. Tanrı yoktan var edebilir. Tek Tanrılı dinlerde Tanrı düşüncesi Aristoteles'teki gibi evrenin amacı veya ideali olarak düşünülmemektedir. O evrenin yaratıcısı ve fail nedenidir.

Plotinos'ta Bir; Yunan felsefesinde düşünüldüğü gibi kendisinden bağımsız maddeye şekil veren ve güzelleştiren bir varlık değildir. Ya da sadece bir zihin, düşünce ve akıl değildir. Plotinos Yahudilik ve Hıristiyanlık Tanrı anlayışını da bütünüyle kabul etmemektedir. Çünkü evren O'nun iradesi ile yokluktan varlığa gelmemekte tersine evren ezeli bir taşma ile taşmaktadır. Tanrı ile evren arasında öz olarak ve zaman olarak bir farklılık veya öncelik-sonralık bulunmamaktadır. Plotinos'a göre âlemin suduru, varlıkların sıralanması şeklinde meydana gelmiştir. En üstte Bir bulunur. Bir'in kendisi aklın üzerinde olmakla beraber, kendisini ilk açma biçimi akıldır. Zaten Plotinos'un kullandığı terim Bir'dir. Tanrı ifadesini kullanmamaktadır. "Bir" akıl üstüdür, ama akla aykırı değildir.

Plotinos felsefe tarihinde ilk varoluş aşamasını ifade etmek için kullanılan "İlk Varlık"ın Bir olduğu sonucuna varmaktadır. İlk varlık Bir olduğu için O'na çokluk gerektiren hiçbir nitelik yüklenemez. Bu nedenle Plotinos'un sudur anlayışını ortaya çıkarmak için öncelikle Bir'in açıklanması gerekir.

Plotinos sisteminde varlıklar, hiyerarşik bir düzende meydana gelirler. En üstte Bir bulunur. Bir'den türeyen ilk gerçeklik Platon'un idealarına, Aristoteles'in form teorisine karşılık gelen Akıl ilkesidir, Nous'tur. Nous'tan akıl ve duyular dünyası arasındaki aracı varlık, Ruh meydana gelir. Ruh duyusal dünyayı düzenler ve en yüksek ilkeye ulaşabilir. Ruh, bir ve çoktur. Bir'in farklı haldeki birliğidir.

Plotinos sisteminde Bir, aşkındır. Akılla kavranması ve anlaşılması mümkün değildir. Onun ne olduğu değil, ancak ne olmadığı

söylenbilir. Varlığın, zamanın ve niteliklerin ötesindedir. Bir, Nous değildir. Ruh değildir, evrenin tümü değildir. Her şey ona yönelir ama o hiçbir şeye yönelmez. Anlaşılamadığı gibi sözle de ifade edilemez. Belirsiz olduğu için ondan gelenler dökülür ve ifade edilir. Ancak bunların da Bir olmadığı söylenir³.

Plotinos'da Bir, Stoalıların içkin ve Aristoteles'in aşkın Tanrısının bir sentezidir. Mutlak değişmez bir birliktir. Çokluk ve değişiklik Bir'in etkisiyle ortaya çıkar⁴. Bu sıfatla o tüm sonlu gerçekliğin, varlığın ve ruhun üzerindedir⁵.

Plotinos'un Bir'i Yunan düşüncesi içinde yer alan İyi ile özdeşdir. Plotinos'a göre Bir ve iyi terimleri adlandırılması ve anlaşılması mümkün olmayan aynı aşkın ilkeye giderler. Bir'in birliği onun özüdür. Bir basittir, saf birliktir. Bileşik değildir. Kendi kendine yetendir. Diğer her şeyden bağımsız bir tabiata sahiptir. En üst ilke olarak, meydana getirilmemiştir, kendi kendinin nedenidir⁶.

Bir'den sonra gelen varlıkların Bir'den gelmeleri ve ona araçlarla geri dönmeleri zorunludur. Kaynağa dönüş, sıralar atlanmadan yapılmalıdır. Bütün varlıkların önünde yer alan, ilk var olan sadece kendi başına vardır ve diğerleriyle karışmaz. Basit olan Bir'dir ve arkasındakiler Bir değildir. Basit olmayan, terkip olan şey ilke olamaz. Bileşik olmak için basit terimlere ihtiyaç gösterirler. Bir eşsizdir, türememiştir, maddî olmayandır⁷. Kendisinden türemiş olanlarla karışmamıştır. Varlıkların ondan türemesi ise bir eksiklik doğurmaz. Her şeyin kendisinden çıktığı ilk ilke ne algı ne düşünce ile kavranabilir değildir. En yüksek ve en iyidir⁸.

Bir'in iyi olması, prensip anlamındadır. O iyiliğe, güzelliğe, zekaya forma sahip olmamakla beraber iyilik, güzellik ve zeka kaynağıdır. Onu bireysel bir varlık yapmak onu küçültür. Bizim için iyi olan şey Bir için iyi değildir. O her şeydir fakat düşündüğümüz hiçbir şey değildir. Ona sıfatlar verilmemeli hatta var olduğu bile söylenmemelidir⁹. O bütün söylenebilen ve düşünülebilen her şeyin

³ Betül Çotuksöken, Saffet Babür: *Ortaçağ'da Felsefe*, Kabalcı Yay., İst., 1993, s. 38.

⁴ Kamuran Birand: *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, A.Ü.İl.Fak., Ankara, 1987, s. 125.

⁵ Wilhelm Weischedel: *Felsefenin Arka Merdiveni*, Çev.: Sedat Umran, İz Yay., İst., 1993, s. 97.

⁶ Zerrin Kurtoğlu: *Plotinos'un Aşk Kuramı*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 55 – 56.

⁷ Plotinos, *Enneadlar*, Çev.: Zeki Özcan, Asa Yay., Bursa, 1996, s. 39 – 40.

⁸ M. Gökberk: *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst., 1980, s. 134.

⁹ A. Weber: *Felsefe Tarihi*, Sosyal Yay., İst., 1991, s. 111 – 112.

üzerinde yer alır. İdeler duyuların üstünde, O da idelerin üstünde yer alır. O'na ulaşmak için düşüncenin kullandığı merdiveni atarak kendi kendisinden vazgeçmesi ve temaşaya dalması, yani O'na ulaşmak için O'nu sezme sevgisine kendini bırakması gerekir.

Plotinos'un Bir'i iyilikle nitelendirmesi, çokluğa yol açtığı için reddedilmektedir. Fakat Yeni Platonculuğun genel bir niteliğini oluşturan en yüksek ide düşüncesi Plotinos için de bir çelişki olarak kabul edilmez. O da Platon gibi, farklı mahiyette bir varlık anlayışına sahip olsa bile Varlıkların ilkinin "iyi" olarak nitelendirir.

Platon'da Tanrı varlıktan üstündür, fakat ideden üstün değildir. Kendisi akılla kavranabilen bir idedir. Oysa Plotinos'ta Bir ideden üstündür. Bu da iki düşünce arasındaki bir farkı ortaya çıkarmaktadır.

Plotinos, Bir'i tanımladıktan sonra varlıkların oluşunu açıklamaya geçer. Bir ve Çok arasındaki ilişki ve bu ilişkinin zorunluluğu Sudur Teorisi ile (Emanasyon, Taşma, Türüm, Perilampsis) açıklanır. Stoacıların gerçekliğin maddî yayılışını açıklamak için kullandığı bu görüşü, Plotinos maddî olmayan ruhî gerçeklik için kullanır. Çünkü ona göre saf madde var değildir ve gerçekliğin maddî tasarımı yapılamaz. Sudur teorisinde Plotinos ruhî bir oluş anlatır. Bir'den Nous'un ve Nous'tan Ruh'un çıkması kaynağını etkilemeden gerçekleşir. İlk ve sonraki çıkışlarda bir şuur söz konusu değildir. Zorunlu bir taşma ile Bir kendinden sonraki varlık aşamasını ortaya çıkarır. Sudurun zorunlu olması, başka şekilde gerçekleşmesinin imkânsız olduğu anlamını taşır, bu taşmada bir zorlama görülmez¹⁰. Plotinos'a göre Tanrı Bir olduğu için, içinde yaşadığımız dünyayı yaratmış olamaz. Çünkü yaratma bir eylemdir ve her bir eylem değişimi zorunlu kılar. Bu nedenle varoluşu açıklamak için Sudur öğretisini ileri sürer. Bir; ilk olan ve tek olan bir varlık olarak başlangıç ve sonu olmaksızın zorunlu olarak âlemi oluşturur.¹¹

Plotinos varlıkların taşmasının ezeli- ebedi olduğunu, oluş düzeninin zamansal değil, mantıksal olduğunu ifade eder. Bir'in şuurulu bir şekilde planlaması ve seçmesi söz konusu değildir. Zorunlu bir şekilde ezeli ve ebedi olarak Nous Bir'den, Ruh ise Nous'dan çıkar. Bu süreç mükemmelliğin gittikçe azaldığı aşamalar şeklindedir¹². Plotinos'a göre sonsuz gerçeklikle ilgilenmemiz, varlıkların düzenini, kaynağını açıklamada zaman sürecini bir tarafa bırakmayı gerektirmektedir¹³.

¹⁰ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 59.

¹¹ Plotinos, *Enneadlar*, Çev.: Zeki Özcan, 39-40, 82.

¹² Wilhelm Weischedel: a.g.e., s. 97.

¹³ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 55 – 60.

Plotinos'un çokluğu açıklamaya dair görüşleri kaynak ile varlıkların sürekliliğini ifade eder. Bir'in taşması onun her yerde olduğunu gösterir. Yani dünyanın dışında olmayan Bir, varlığın çeşitli düzeylerinde farklı görüntülerdedir. Plotinos için bu asla özdeşlik değildir. Taşma, varlıkların aşamalı uzaklaşmasını işaret eder. Bir'den uzaklaşan varlıklar her aşamada tanrısallıklarından biraz daha kaybederler. Bu aşağı doğru gidiş en son nokta olan maddede son bulur. Bir, sonra gelen varlıklarla aynı olmadığı gibi diğer düzeydeki varlıklar bile birbirleriyle aynı olamazlar.

Yaratıcı anlayışa karşıt bir görüş olan sudur teorisi evrimcilikten de farklılık gösterir. Evrimin kendisi zamansal bir süreç olup ayrıca gelişme sürecini içerir. Oysa sudurda varlık kaynağından uzaklaştıkça güç ve değer kaybı söz konusudur. Bununla birlikte sudur ile panteizm arasında bir yakınlık vardır. Sudur teorisindeki aşkın ilke, panteizmde içkin hale gelir.¹⁴

Plotinos'un taşma öğretisi, gerçekte Hristiyan düşüncesinde mevcut olan Tanrı ve yaratılanlar arasındaki mesafeyi azaltmak hatta yok etmek ister gibidir¹⁵. Hristiyan teolojisine açık bir örnek olarak Augustinus'un (354 - 430) panteizme karşı olan görüşü verilebilir¹⁶. "Tanrı her şeyin üstündedir, evrene yayılmış değildir". Plotinos'un çokluk ve onların türediği kaynak arasındaki ayrımı ortadan kaldırma çabası Spinoza'nın (1632 -1677) düşünce sisteminde görülebilir. "Var olanların tümünü, Tanrı belli bir düzene göre kendi özünden türetmiştir, kökleri Tanrıda olan bütün bu nesnelerin ideleri de onda olacaktır. Dolayısıyla tanrı kavramını bilince bütün içteki ideleri de, bunların birbirine olan bağlantılarını da bilmiş oluruz"¹⁷. Panteizmin net bir ifadesi Spinoza tarafından ortaya konulmuştur.

Plotinos varlıkta düalizmi kabul etmemektedir. İlk Varlık tüm varlıkların aslıdır. Bu konuda her ne kadar Stoacılarla aynı düşünceye sahipse de varlığın aslının maddî olduğu konusunda onlardan ayrılır.

Plotinos Bir'den varlıkların Sudur etme sürecini bazı eğretileneler yoluyla açıklamaya çalışır:

O halde bir nesnelere çokluğu ilkten nasıl meydana gelir? Eğer ilk yetkin bir varlıkta, her şeyin en yetkini olan bir varlıkta, bundan dolayı, aynı şekilde ilk güçse onun, bütün varlıkların en güçlüsü olması ve diğer güçlerin de, kudretleri oranında onu taklit etmeleri gerekir. Oysa bir varlığın, yetkinlik

¹⁴ Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, İst., 2000, s.956.

¹⁵ Zerrin Kurtoglu: a.g.e., s. 60.

¹⁶ Betül Çotuksöken: Saffet Babür, a.g.e., s. 53.

¹⁷ M. Gökberk: a.g.e., s. 294.

noktasına ulaşır ulaşmaz neden olduğunu görüyoruz. O kendi başına kalmaya dayanamaz; fakat başka bir varlık meydana getirir; bu sadece düşünen bir iradeye sahip varlıklar için değil, istemeden biten veya kendi varlıklarıyla güçlerinin yettiği her şeyi haber veren cansız varlıklar için de doğrudur. Örneğin ateş ısıtır, kar soğutur, zehir başka bir şey üzerinde etkin olur; nihayet bütün nesnelere güçleri oranında, ezililikte ve iyilikte ilkeyi taklit ederler. O halde en yetkin ve iyi varlık aslında nasıl hareketsiz olacaktır? Bunu istediği için mi? Yoksa her şeyin gücü olduğu halde, kendinden dışarı çıkmaya gücü yetmediği için mi? Eğer gücü yetmediği için ise, o zaman hala nasıl ilke olacaktır? O halde varlıklar başka varlıklar var edecekleri gücü ondan aldıklarına göre, ondan başka bir şey olmalıdır”¹⁸.

Plotinos Bir’den sudur etme sürecini açıklamada benzetmelere sıkça başvurur. Çünkü “Bir” ve “Sudur” mantıksal açıklamaya imkân vermemektedir. Kavram yetersizliğinden dolayı her benzetme yoluyla, bu çıkışın farklı bir şekli ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Bir taşan ama azalmayan bir ırmak, ışık gönderen fakat ışığını yaymada eksilmeyen bir güneş gibidir¹⁹. Güneş-ışık, ateş-ısı, kaynak-su, tohumun büyümesi gibi benzetmeler, oluşun farklı anlamları için kullanılmaktadır. Fakat en sık kullandığı benzetme güneş-ışık benzetmesidir. İki’nin Bir’den çıkması, ışığın güneşten çıkması gibi kaynağını, Bir’i etkilemeyen ve azaltmayan bir taşmadır²⁰.

Işık Plotinos sisteminde gökleri aydınlatan, aynı anda her yerde olabilen, maddî olmayan ışıktır²¹.

Plotinos, tinsel varlıkların meydana gelmesinin zorunlu olduğunu söyler. Bunun nedeni araştırıldığında, cevabı Platon’un Timaios’undan aldığı anlaşılır.

“O iyidir ve iyi olan şey hiçbir kıskançlığa sahip değildir; bu nedenle o, kıskanmaksızın, bütün şeylerin mümkün olabildiğince kendisi gibi olmalarını istedi”²².

“Tanrı iyiliktir, her şeyin varlığını isteyen Babadır”.

İyi olanın iyiyi yapması gerekli görülen ahlâk anlayışı, Plotinos’da emanasyon öğretisinde, kendisine dayanılan temel ilke

¹⁸ Plotinos: a.g.e., s. 40.

¹⁹ Wilhelm Weischedel: a.g.e., s. 96.

²⁰ Zerrin Kurtoglu: a.g.e., s. 6.1

²¹ Timaios: Platon.

²² Timaios: Platon.

durumuna getirilmiştir. Kaynağını “Platon’un İyi olmak iyi yapmaktır” görüşünden almış olan ilke varlığın ilkesi haline dönüştürülmüştür²³. Plotinos’un etik kozmolojisinde Bir ihtiyacı olduğu veya istediği için değil iyi olduğu için varlığı meydana getirmektedir.

Plotinos, mükemmel olanın, dışına taşma ve bir şey oluşturma zorunda olduğunu söylemektedir. Mükemmellik üretici olma demektir. Bu taşma olgunluğun, tamlığın eksilmesi değildir. Bu bir sanatçının kendinî ifade etme zorunluluğuna benzetilebilir. Mükemmellik, Bir, Yaşam ve Güç’tür. Bir’in zorunlu taşması Nous’u, Nous Ruh’u, Ruh ise Tabiatı meydana getirecektir²⁴.

Bir’den çıkan her şeyde, ona geri dönme isteği bulunmaktadır. Varlıklar ona yaklaşmak ve ulaşmak isterler. Alemde bir uyum varsa, bu mevcut her şeyin aynı mutlak’a doğru gitmesi nedeniyledir. Varlığın bu kaynağına yönelişi, dönüşü, bir temaşadır, düşüncedir. Algılamak, görmek ve düşünmek her işin ve her hareketin amacıdır. Herkes kendince mutlakı aramaktadır. Temaşa daha aşağıda yer almış olan varlıkların üretilmesini ve mükemmelliğini sağlar. Bu da kaynaklarına dönüş yoluyla benzerlerini üreten temel ilkeyle gerçekleştirilir.

Plotinos varlık zincirinin her halkasının temaşa halinde olduğunu söylemektedir. Kaynağını temaşa eden her varlık, aşağıda yer alacak olan varlığı üretir. Bu durumda varlık silsilesindeki her varlık hem temaşa eden hem de edilendir²⁵.

Plotinos’un Bir’den Çok’un zorunlu olarak çıkması düşüncesi bu çıkışın zorunlu veya şuurlu, istekli bir taşma olmadığını, bunların daha sonra ortaya çıkacağını işaret etmektedir. Şuur Nous’ta, istek ise Ruh’ta ortaya çıkacaktır²⁶.

2.Nous

Plotinos sisteminde mutlak Bir’in çokluğa düşmeden önceki aşaması Nous’tur. Mutlak Bir olan en Yüce İlke’den taşan ilk varlık, ilk hipostaz Nous’tur. Nous Plotinos felsefesinin en önemli kavramlarından biridir. Ona göre asıl varlık Nous’tur²⁷ Bir’den çıkan Nous diğer bütün varlıkların Bir’den sonraki kaynağıdır. Alemde bulunan varlıkların en büyüğüdür.

²³ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 64.

²⁴ Alfred Weber: a.g.e., s. 113.

²⁵ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 65.

²⁶ Macit Gökberk: a.g.e., s. 135.

²⁷ Plotinos;a.g.e; s.73.

Akla göre gerçek varlık ve hakiki öz olan Nous'un mahiyeti nedir? Gerçek varlık ve öz müdür? Ayrı bir varlık var mıdır yok mudur? Nous varlıklarla özdeş midir değil midir? İdeaları ihtiva eder mi etmez mi?²⁸

Nous'da birlik ile çokluk, bir arada bulunur. Nous Bir'den sudur eder ve hemen dönüp ilk nedenini düşünmeye başlar. Bir, iyilik ve mükemmelliğin bir sonucu olarak Nous'u meydana getirmiştir. Nous'un içindeki çokluk, ilk idealdır. Dünyada var olanlar ilk önce bu idealar içinde, daha sonra cisimler dünyasında yerlerini alırlar²⁹. Nous idealar bütünüdür ve her bir bireysel idea, özel bir form içindeki Nous'tur³⁰.

Nous'un temel hareketi temaşa içinde değildir. Nous'un temaşa etmesinin anlamı kaynağını araması ve ona geri dönme çabasıdır. Bu noktada artık ilk hareketten farklı olarak bir diğer hareket görülür. Çokluktan Birlik'e giden, Bir'i arayan ruhi bir hareket. Nous'a Plotinos'un yüklediği görevler çok fazla olduğundan onu ifade edebilecek farklı bir sözcük bulmak güçleşmektedir. Nous'u kullanma tercih edilecektir.

Nous kavramı oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Nous için bazı karşılıklar kullanılmıştır. "İntellect", "Sprit", "anlık", "akıl", "zihin". Zihin ve akıl terimleri çıkarsamalı akıla işaret eder. Oysa Nous sezgisel düşünceyi, apaçık kavramayı ifade eder.

Nous Bir'den çıkan ilk ilke varlık ve ilk olduğu için birliğini korur. Fakat birliğin devam etmesi aynı zamanda çokluk içinde Birlik şeklindedir. Bir'in birliği bozulmadan, çok; bir'den meydana gelir³¹. Çokluk, Plotinos için sonlu varlıkların karakteridir. Bir ise ilk olan, bir olandır. Bu sıfatla Bir, tüm sonlu realitenin varlığın ve ruhun üzerindedir.³²

Nous'un, Plotinos'ta çok karmaşık bir kavram olduğunu yukarıda belirtmiştik. Nous, özelliklerine bakıldığında hem Tanrısal özellikler taşır hem de çokluğun ilkesi durumunda olduğundan maddi nitelikleri kendinde barındırır. O, birin suretidir. Âlemde bulunan varlıkların en büyüğüdür. Nous'da birlik ve çokluk birlikte bulunur.

²⁸ Plotinos: a.g.e., s.27.

²⁹ Betül Çotuksöken, Saffet Babür: a.g.e., s. 38.

³⁰ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 67.

³¹ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 70.

³² Plotinus, Enneades, İngilizce'ye çeviren: Stephen MacKenna, Penguin Book Ltd. Şti, London 1991, V, IX (5), s. 425; (Zeki Özcan çevirisi) s. 88; Bowe, G.S., *Plotinus an The Platonic Metaphysical Hierarchy*, New York, 2003, s. 57.

Çokluk yönü Bir'i seyre dalmakla gerçekleşir. İçindeki çokluk ideaları oluşturur. Plotinus'a göre Nous, idealar âlemini içerir. İdealar akılda içkin olup, onun dışında var olmazlar. İdealar cisimsel varlıkların, dünyadan önceki mekânlarıdır. Kısacası, akıl, kendisinden ezeli olarak sudür eden münferit ve ferdi varlıklar çokluğuna gebedir.³³

Plotinos Nousun varlığa gelişini aşağıdaki biçimde ifade etmektedir:

Hiçbir şey aramayan, hiçbir şeye sahip olmayan, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Bir, mükemmeldir ve bizim metaforumuzda taşımıştır ve onun bolluğu yeni olanı üretmiştir. Bu ürün yeniden sebebine dönmüş, doyurulmuş ve onun temaşacısı, böylelikle de bir akılsal ilke haline gelmiştir. Bu Bir' e doğru duruş (bir şeyin Bir'in huzurunda durması olgusu) varlığı oluşturmuştur. Bir'e yöneltilen bu temaşa akılsal ilkeyi oluşturmuştur.³⁴

Plotinos'a göre Nous kendini düşünen ilk varlıktır. “Kendini Nous olduğu için düşünür. Kendisi nasılsa öyle düşünür³⁵O hem kendini hem varlıkları düşünür, hem de dönüp Bir'i seyre dalar. Yani bir çok fiile sahiptir. İşte buradan çokluğa geçilebilir. Plotinos'un Enneadlar adlı eserinin değişik yerlerinde “düşünmek çok olmaktadır”³⁶şeklinde ibareye rastlanmaktadır. Bir'in böyle bir imkanı yoktu. Plotinus'a göre, yine Bir'in aşkınlık, tanımlanamazlık ve varlıktan başkalık ilkesine göre, Bir'e düşünce, irade ya da etkinlik de atfedilemez. O düşünce değildir, çünkü düşünce, düşünen ile düşünülen arasında bir ayırım gerektirir. Dolayısıyla Bir'e ikilik katmak demektir.³⁷Bir ne kendini ne başkalarını düşünürdü.³⁸ Bu nedenle Bir'di. Çokluk Nous aşamasında ortaya çıkar. Nous'un Bir ve basit olmadığını Plotinos Enneadlar'da şöyle açıklar: Nous kendinden önce olanı düşünür; o bizzat kendinden önce olana döner. Veya o bizzat düşünen varlık ve düşünülen objedir ve o zaman iki (nitelikli)dir ve basit değildir., sonuç olarak Bir değildir.³⁹

Birlikten çokluğa geçiş bu varlık kategorisinde nasıl meydana gelmektedir? Nous'un Bir'i temaşası hem birliğin bir başka düzeyde devam etmesi hem de çokluğa atılan ilk adım anlamına gelmektedir.

³³ Plotinos,Enneades İng çev. s. V.III. (49) .381; Gilson E, *Tanrı ve Felsefe*, çev.: Mehmet Aydın, İzmir 1986, s. 39.

³⁴ Plotinos, a.g.e.; s.V.II.(361).

³⁵ Plotinos, Enneadlar, Zeki Özcan çev.;;s.58.

³⁶ Plotinos: a.g.e., s.49.

³⁷ Mustafa Yıldırım, *Plotinos ve Farabi'de Sudur*, Felsefe Dünyası, Sayı: 11, Mart, 1994., s. 45 .

³⁸ Plotinos,a.g.e.s.49.

³⁹ A.g.e,s.82.

Çokluk Bir'de değil Nous'ta gerçekleşir. Ancak Nous aynı zamanda Bir'den çıkan ilk varlık ve ilke olması sıfatıyla birliğini de korumalıdır. Böylece çokluk içinde birlik yani Bir ve çok, Bir'in birliğini bozmaksızın Bir'den meydana gelir. Nous'tan bir sonraki varlığın sudûr etmesi ve bunun da Nous sebebiyle olması herhangi bir hareket ya da zorlama olmaksızın gerçekleşir.

Nous mükemmellik açısından Bir'e yakın gibi görünse de Bir'in sahip olduğu mükemmelliğin onda bulunması mümkün değildir. Nous, Bir gibi kendinden bir şey eksilmeden Ruh'u üretecektir. Ruh'un çıkması bir zorunlulukla meydana gelir. Fakat Nous'un taşması, Bir'in taşmasından şu şekilde ayrılır. Nous temaşa halindeyken taşmayı oluşturur. Taşmanın nedeni, temaşa veya temaşanın harekete aktarılmasıdır. Temaşa Bir'in taşmasına neden oluşturamaz⁴⁰.

Peki Bir ile Nous'un farkı ne olabilir? Bir, kendisinin bir sebebi olmayan sebeptir. Bütün varlıkların varoluşlarını kendisine borçlu oldukları bir kaynaktır. Bir ile Nous arasındaki farkın derece farkı değil, daha temel bir ayrılık olduğu anlaşılmaktadır. Bir ve Nous'un arasındaki uzaklık ancak aşk yoluyla Nous'un geçebileceği bir uzaklıktır.⁴¹

Varlık sıralamasının merkez kavramı Nous'tur. Nous ilk ilkenin altında yer alır, her şey Nous'tadır. Nous iynin giriş yoludur ve bizlere her şeyi tanıtan da odur. İyi; mutlak birlik içinde yer alırken, Nous; İyi'nin çokluktaki belirtisi, işareti gibidir⁴².

Varlık basit değil bileşiktir. Mesela insan, ruh ve bedenden, cisim ise dört unsurdan oluşmuşlardır. Fakat cisimleri oluşturan unsurların her biri madde ve formdan birleşerek şekillenmiştir. Aynı şekilde Ruh'un mahiyeti ve Nous'un Ruh'a form kazandırıp kazandırmadığı araştırılabilir (Ruh'un Nous'a içkin mi aşkın mı olduğu araştırılmaktadır). Formları kabul eden ateş, su, hava ve toprak; formlarını farklı bir kaynaktan alırlar. O da Ruh'tur. Ruh dört unsura, dünya formu kazandırmaktadır. Ruh'a bu yaratıcı ilkeyi veren Nous'tur. Nous Ruh'un formudur. Nous'un Ruh'a verdiği şey, gerçekliğe tam yakinken, bedenin Ruh'tan aldığı şey bir taklittir⁴³.

Nous Ruh'tan üstün bir konumdadır. Ruh'un kendisini güçten fiile geçiren nedeni, Nous, olmasaydı, o fiil halinde bir varlık haline gelmeyebilirdi. Yetkin olmayan varlıklar, çocukların babalarından türemesi gibi, yetkinliklerini türeticilerinden alırlar. İlk yaratıcılarına

⁴⁰ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 69 – 70.

⁴¹ A.g.e., s. 71.

⁴² Plotinos: a.g.e., s. 28

⁴³ A.g.e, s. 28.

oranla bir şekilsiz madde olduklarından, varlık olmakla yetkinleşirler. Dünyada hiçbir şey kendine özdeş değildir. Yaratıcı ilkeler de böyledir. Özdeş olmadıkları gibi ezeli de değildirler. Bu nedenlerle Nous Ruh'tan önce gelmelidir⁴⁴.

Nous fiil halinde ve ezeli olarak var olandır. Sahip olduğu her şeye kendinden dolayı sahiptir. Düşünme Nous'un sonradan kazandığı bir şey değildir. Kendisini kendisiyle düşünür. O güç halinde değil fiil halindedir. Nous varlıkları düşünen ve var ettirendir. Nous varlıklarının yasası olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla var olmak ve düşünmek aynı şeydir. Dünyadaki varlıklar değiştiği halde, gerçek varlıklar asla değişmezler, kendileri olarak kalırlar. Mekânda değildirler ve büyüklükleri yoktur. Zihinsel ve bağımsız bir varoluşları söz konusudur⁴⁵.

Nous varlıklarla aynı şeydir, onları içerir. Bu içerme bir bütün olma anlamındadır, mekânda içerme değildir. Tüm varlıklar dünyada bir bütün oluşturur, fakat ayrıdırlar. Ruh'ta yer alan bilgiler de böyledir. Nous hem her şeydir hem de her şey değildir. Bütünün parçalarını içerdiği gibi bütün varlıkları içerir. Bir varlığın tüm nitelikleri, tohumda bölünmez bir haldedir. Türetici ruh ise bir üst durumdaki ruhun imajıdır. Bu tohumsal güç (tabiat olarak isimlendirilir) maddeyi şekil değişikliğine uğratanıdır. Duyulur objeleri olan bilimler, nesnelere imajıdır. Fakat gerçek bilimler düşünülür objelere sahiptir ve kavramına sahip olduğu nesnelere özdeşirler. Nous ilk varlıklarla özdeş olduğundan, onları incelerken kendi kavrayışı dışında bir tavır takınmaz. Bütün bunlar Ruh'ta görülebilir. Yine Nous kendindedir, hareketsiz ve kendine sahiptir. Varlıktan önce değildir. Çünkü Nous'u varlıktan önce kabul etmek, onun varlıkları türettiğini ve bunu planladığını söylemektir. Fakat varlıklar düşünüldükleri. Nous ve varlık tek bir fiil halindedir ve tek bir mahiyettir. Bu idea, varlığın formu ve fiilinin aynı olduğunu gösterir. Bunları birbirinden ayıran bizleriz. Oysa Nous bizim ayırıcı zekâmız gibi çalışmaz⁴⁶.

Nous gerçek varlıkların dünyasıdır. Nous'daki bu varlıklar, idealar, bu dünyanın düşünülür modelini oluştururlar. Nous'un nesnelere ile arasındaki ilişki özdeşlik ilişkisidir. Nous nesnelere bilirken aynı zamanda kendini bilmektedir. Özne-nesne özdeşliği, Nous'un kendi üzerine düşünmesi varlığa bir geçiş olarak hakiki bilgiyi ortaya koyar. Aristoteles, düşünen, düşünülen ve düşünceyi aynı

⁴⁴Plotinos, a.g.e., s. 29.

⁴⁵A.g.e., s. 31.

⁴⁶A.g.e., s. 33 – 34.

sayarak, en mükemmel varlığı, Tanrıyı, kendisini düşünen düşünce olarak niteliyordu. Aristoteles’de düşünce konusu yalnızca ilk hareket ettiricinin kendisi iken, Nous’ta düşünce nesnelere olan idealar, duyulur dünyanın da ilk örnekleridirler.

Plotinos Bir’e ikilik girmemesi için Aristoteles’in özdeşlik görüşünü Nous düzeyinde kullanmaktadır. Çünkü Bir eğer kendini düşünen olsaydı ondan önce bilgisiz durumda bulunacaktı. Plotinos Platon’dan da farklı düşünmektedir. Platon’a göre hakiki yaşayan varlıklar idealar düşünsel düzeydedirler. Demiorgos ideaların alt tarafında zihin durumundadır, idealar zihnin dışında ve ondan bağımsızdır. Oysa Plotinosta idealar alemin oluşması için bir ara basamak veya sebep olarak düşünülmüştür.⁴⁷ Plotinos’da kavranılan dünya ile gerçek varlık özdeşleşerek hakiki bilgi elde edilir. Aristoteles ve Plotinos’da öznenin nesneyi bilmesi kendini bilmesi anlamına gelir. Fakat Plotinos’da Nous’un düşünce nesnelere olan idealar, duyulur âlemin ilk örnekleri iken Aristoteles’de ilk hareket ettiricinin düşünce nesnesi yalnız kendisidir⁴⁸.

Nous düzeyinde özne-nesne özdeşliği Aristoteles kaynaklı olsa da Plotinos’un kendine özgü düşüncesi olarak kabul edilir⁴⁹. Plotinos’un bu orijinal düşüncesi **Nous-gerçek dünya özdeşliği** sonucuna götürür. Ona göre bilmek var olmaktır. Nous varlığı düşünür ve var kılar, varlık da Nous’la varoluş ve düşünme kazanır. Düşünme fiili Nous’tan önce gelse, hakiki bilgi imkânı ortadan kalkacaktır. Nesnel idealist olan Plotinos, hakikatin zihinden bağımsız olduğunu söyler. Nous ve ideaları da hakikat için özdeşleştirir. Varlıklar ve Nous aynı etkinlik olduğu için ikisi de aynı şeydir. Varlıklar Nous’un içeriğidir ve tabiatı gereği düşünmeye sahiptirler⁵⁰.

Varlık ve öz arasında da Nous düzeyinde özdeşlik vardır. (Bir şeyin bilgisini oluşturan şey de o şeyin var olmasıdır. Çünkü var olmayan bir şeyin bilgisine sahip olunamaz). İlk hipostaz Bir, varlık ve öze aşkın bir durumda bulunduğundan ilk varlık Nous’tur. Bir değildir⁵¹.

Plotinos sisteminde üçüncü özdeşlik ise **Nous ve yaşam** düşüncesidir. Nous yaşayan ilk yaşamdır. Yaşamlar düşüncedir. Çünkü onlar Logostur. Logos Nous’tan aşağıya doğru her şeyde mevcut olan akılsallıktır. Nous Bir’in, Ruh Nous’un logosu ve etkinliğidir. Logos

⁴⁷ Betül Çotuksöken, Saffet Babür: a.g.e.,s.40.

⁴⁸ Zerrin Kurtoglu: a.g.e., s. 75.

⁴⁹ Ag.e., s. 77.

⁵⁰ Ag.e., s. 77 – 78.

⁵¹ Ag.e., s. 79 – 80.

olan her bir yaşam, onların bir tür bilgi olması demektir. Plotinos'a göre hakiki yaşam, bilgiye uygun olan yaşamdır. Bilgi ruhî yaşama özdeşdir⁵².

Plotinos Nous düzeyinde özdeşlikler kurarak, Nous'un farklılık içinde birliği durumunu sağlamlaştırıyor. Ayrıca Nous'ta duyuşal dünyanın bütün şeylerinin ilk örneklerinin kavranılır dünyada da ilk örnek olarak bulunduğunu ortaya çıkarıyor. Bir'den taşan Nous'ta bulunan ideler iki türdür. Birincisi bütün var olanların genel şekilleri olan idelerdir. (Hareket. Varlık v.b.) İkincisi ise bireysel varlıkların tür örnekleridir. Yalnız genel kavramların değil her ferдин ideası da Nous'ta yer alır. Onlar sayısız ve sonsuz değildir. İdealar belli ve değişmez sayıdadır.

Bu evren Nous'tan örnek alınmıştır. Aslı oradadır. Fakat yaratılanlar Orada ve Burada aynı değildir. Çünkü Nous'ta rasyonel düşünce değil, sezgi mevcuttur. Ayrıca Plotinos'a göre her bir bireyin ruhu, kavranılır dünyada da vardır. Her bir ruh, evrendeki tüm logoslara sahiptir. Her bireyin arketipi Orada olduğu için, kendisi Nous'a ulaşabilir. Bu, imajdan ayrılıp gerçek ülkeye kavuşmayı getirecektir.

Kendiliğin evrensel varlıkla karıştığı kendine yönelmiş düşünce olan Nous en yüce ruhî yaşam basamağıdır. Duyusal dünyadaki güzelliklerin kopya olduğunu anlayan kişi aşk ile asıl güzelliğı, Nous'u arayacaktır. Platon'un Güzel idesinin yerini, Plotinos'da Nous almaktadır.

3.Ruh ve Doğa

Bir'in gücü tüm varlıkların temelini ve yerini sağlamasıdır. Varlıkların temeli Nous'tur. Evrendeki maddenin kendisiyle biçim alıp belirleneceğı yer, ruhsal form ise Ruh'tur.⁵³

Plotinos'un sisteminde Nous ve madde arasındaki aktif hareketli bir varlık, duyulan dünyaya gerçeklik verecektir⁵⁴. Ruh Nous karşısında pasiftir, ancak madde ile karşı karşıya geldiğinde aktif olur. İşte Nous'tan sudür eden üçüncü esas, hayat ve hareketin prensibi olan "Ruh"tur. Ruh Aristoteles'te olduğu gibi bedeninin formu, ne olacağını ereğı değildir. Ruh bedenle birleşmeden önce de vardır.

⁵² Ag.e., s. 79 – 80.

⁵³ Plotinos, The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/p/Plotinos.htm>(10.07.2009).

⁵⁴ A.g.e., s. 88.

Plotinos sisteminde Nous'un suduru Ruh aşamasını oluşturur. İdeler Nous'ta buldukları yerde kalırlar, taşmazlar.⁵⁵ Nous Bir'i ve kendi muhtevası(sahip olduğu ideler) üzerine düşünmesi nedeniyle ideler hem tek hem de çoktur. Ruh hem düşünür hem de aktiftir. O varlıklar zincirinde önünde yer alan Nous'u (ideleri) düşünür ve kendisi de taşar. Ruh da Nous gibi düşünen ve eyleyen olmak üzere iki kapasiteye sahiptir. Bu iki etkinliği dolayısıyla Ruh'ta iki kısım bulunur. Ruh'un iki etkisi söz konusudur. İlki, Nous'la sürekli ilişkide olan düşünen, üstün Ruh'tur. İkincisi değişen (duyusal) alanda karanlık, çokluk ve çeşitli olanın belirsizliği yani madde üzerinde aktif olan, şekillendiren, düşük Ruh'tur.⁵⁶ Ruh Nous'ta bulunan düşüncenin içerdiği tinsel evrenin canlı imajı olan maddi evreni oluşturur. Madde veya saf edilgenlik geçici olarak bozulur ve düşünülür gerçeği unuttur. Ruhun dünyayı yönetme görevi yanında Nous'a dönüş görevi vardır.

Evrensel Ruh olarak adlandırılan ruhun üst kısmı, Nous'u temaşa eder, **Doğa** olarak adlandırılan alt kısmı ise yayılır ve dünyayı düzenler. Evrensel Ruh kavranılır dünyada, yani Nous'tadır. Ayrı bir hipostaz gibi görünse de bir önceki hipostazın içindedir. Doğa adı verilen alt düzey bazı Plotinos yorumlarına göre dördüncü bir hipostazdır⁵⁷. Ruh'ta iki kısım ayrımı Ruh'un bedene girişini açıklama nedeniyle yapılmıştır. İkili etkinliğine rağmen Ruh da Nous gibi birlik halindedir.

Plotinos'da maddî evren akılsaldır. Organik bir bütün halinde canlıdır. Bu canlılık ve akılsallık maddeden gelmeyeceğine göre bu dünyanın düzeni ve iyiliği Ruh'tan kaynaklanmaktadır.

Plotinos Ruh'un dünyayı hayranlıkla izlemesi, bununla birlikte aşağı görmesini veya ölümlüleri kendisinden üstün tutmasını bir nedene bağlar, o da Ruh'un düşmüş olması. Diğer yandan dünyayı oluşturmak zorunlu bir aşamadır⁵⁸. Plotinos doğadaki her gücün bir Ruh olduğunu söyleyerek sınırsız bir animizmi temsil eder. Ruhun her yerde yayılan kısmı alt kısmıdır. Böylece Nous âleminde o varoluşuna devam edecektir⁵⁹.Ruh maddî olan şeylerin bütününe içine alabilir. Çünkü yayılması sınırsız Ruh her bedendedir. Beden olmayan yerden de eksik değildir. Dünyanın düzeni Ruh'un iç düzenine bağlıdır. Değişmez bu iç düzen evrene de yansır. Duyusal evren bu düzeni ifade

⁵⁵ Plotinus, Zeki Özcan çevirisi, s.105.

⁵⁶Plotinus, The Internet Encyclopedia of Philosophy,<http://www.iep.utm.edu/p/Plotinos.htm>(10.07.2009).

⁵⁷ Zerrin Kurtoglu: a.g.e., s. 90.

⁵⁸ A.g.e., s. 98.

⁵⁹ Ag.e., s. 100.

edecektir; düzen, uyum ve güzellik gösteren mükemmel bir imaj olacaktır⁶⁰.

Plotinos'un animizmi her varlığa manevi bir güç atfetmekte ve dünyayı bilinebilir hale getirmektedir. Plotinos'un Spritüalist fiziği mekanistlere karşıdır. Aynı fizik görüşü daha sonra Leibniz'de (1646 - 1716) canlandırılacaktır. Bu fizik anlayışında parçalar, ögeler olmayıp, parçanın ürünüdürler. Tinsel fizik anlayışına göre ezeli ebedi olan evrenin, parçaları değişir ve yok olur. Gerçek olan bütündür, tek tek nesnelere ise geçicidir⁶¹.

Aşağı yukarı ilişkisi kötülük probleminin cevaplandırılmasını da gerektirecektir. Plotinos'a göre bireysel Ruh'lar, Evrensel Ruh'un parçası olursa kader'e bağlı olunur. Oysa insan, ruhu aracılığıyla kavranılır dünyada yerini alabilir. Ruhlar kendi aralarında kopuk değildir, bir sempati onları birbirine bağlar. Duygulanımlar buna örnek verilebilir. Bu sempati ruhlardan ileride bir ilahi birlik olduğunu gösterir⁶². Tek tek ruhlar Evrensel Ruh'ta birbirlerine bağlıdır, hatta özdeşirler⁶³.

Plotinos'un ele aldığı temellendirmeler ya birliği ya çokluğu izah tarzındadır. Ruhlara ilişkin olarak da böyle yapacaktır. Ruhların hem birliğini hem çokluğunu varsaymak uygun düşecektir. Eğer bireysel ruhlar Evrensel Ruh'unun bir sonucu değilse nasıl ortaya çıkmışlardır?

Ruhların çoğalması, ruhları Evrensel Ruh'a bağlayan bağların gevşek bırakılarak her ruhun kendi özelliklerinin ortaya çıkışı anlamına gelir. Ruhların çokluğu bu durumda birlik durumundan dağılma durumuna geçen bir manevi yaşam çokluğudur⁶⁴.

Burada ruhlar dünyası bağımsız gibi görünürse de aslında kavranılır dünyaya bağlanmaktadır. Evrensel ruh duyu dünyasına geçmez. Yukarıda durur ve mevcut dünyayı yaratır ve gözetir. Plotinos Gnostiklerin Evrensel Ruh'un düşmüş ve kusurlu olduğu görüşüne katılmaz. O Evrensel Ruh'u bireysel ruhtan ayırmıştır. Maddeye düşme veya saf düşünceye yükselme bireysel ruhlara atfedilmektedir. "Maddî alandaki düşüş Ruh'un bir tercihidir." demekle Plotinos ruhun aldatılmışlığını da ifade eder. Buna "Kanatların Kaybı" denmektedir. Beden ruh için bir hapisanedir. Ruh kendinî yaratana değil, kendi yarattığı taklide âşık olur⁶⁵. Duyusal dünyadaki güzele hayran olan

⁶⁰ A.g.e., s. 100 – 101.

⁶¹ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 102 – 103.

⁶² Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 103.

⁶³ Macit Gökberk: a.g.e., s. 133.

⁶⁴ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 107.

⁶⁵ A.g.e., s. 108 – 112.

Ruh'un üst kısmı değil, alt kısmıdır. Ruh'un düşüşü denilen durum, aslında bedenın Ruh'un yaşamına katılmasıdır. İkisinin birleşmesidir. Ruh açısından kötüdür. Ruh acı çeker, unuttur ve kötülüğe düşer. Üst kısım ise etkilenmeden kalır.

Ruh'un duyuşal dünyaya girişı, onu asıl yerinden uzaklaştırmaz. Burada her insanın seçimine göre yaşaması düşünülecektir. İnsan Ruh'un istediğı düzeyinde bulunabilecektir. Fakat Nous'un yaşamını sürekli olarak yaşayamayacağı bilinmelidir. Ruh burada ve şimdi olanla, duyuşal olanla ilişki içindedir. Asıl önemli olan konu onun kendi özüne yabancılaşmasını engelleyecek kendi evine dönüşünün nasıl gerçekleşeceğiştir.

Sudur teorisinde "insan" duyuşlar âleminde yer almaktadır. Tabiatıta yer alan insan ilk bedenine dönmek ister. O Ruh'tan ayrı bir pay aldığı için farklı bir yere sahiptir. İnsanın Nous'a ulaşması ve Bir'i görme imkânı mümkündür. Bu extase hali asıl mutluluktur.⁶⁶

Ruh duyuşal olandan, kendi özüne dönmek amacıyla yolculuğa çıkacaktır. Bu yolculuğun ilk durakları Bir ve Nous olacaktır. Ruh hipostazlar dizisinde akılsal nedenlerin ve kavranılır dünyada bulunan nedenlerin sonucusudur. Duyuşal dünyadaki nedenlerin ise ilkidir. İki varlık grubu arasında bir ara aşamadır. Metafiziksel açıdan ruh yaşamın her alanına yayılır⁶⁷

Rasyonel yapı olarak değil fakat dinî yaşam açısından ruh ayrıcalıklı bir durumdadır. Ruh, manevi yaşamın en yüksek düzeyine çıkabilme yeteneğine sahiptir. En alttan en yükseğe kadar, varlık ve değerler sıralamasının her düzeyinde dönüşerek bulunabilmesi ve Bir'le kendi özüne ulaşabilme ayrıcalığı onu Plotinos düşüncesinin merkezine yerleştirmektedir⁶⁸.

Farabi'de Sudur

Farabi klasik Yunan felsefesi ile İslâm'ı birbiriyle uzlaştırmaya çalışmış ilk filozoftur. Felsefesinin temeli Plotinosçu "sudur" teorisine dayanmakla birlikte metafiziğı eklektiktir (seçmeci). Farabi düşüncesinde, Platon, Aristoteles ve Stoa'dan derlenen fikirlerin birleştirilmesi yoluyla oluşan yeni Platoncu düşüncesinin, İslâmî izah tarzı olarak kullanılması, dönüştürülmesi söz konusudur. Felsefesinde varoluşu açıklamak amacıyla Sudur teorisini ileri süren ilk Müslüman filozoftur.

⁶⁶ Betül Çotuksöken, Saffet Babür:s.40.

⁶⁷Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 89.

⁶⁸ Zerrin Kurtoğlu: a.g.e., s. 89.

Farabi'nin düşünce sisteminin anlaşılması varlık görüşünün anlaşılması ile mümkündür. Farabi felsefe yazılarında İlk Sebep'ten başlayarak maddeye kadar inen bir varlıklar sıralamasını göz önünde bulundurur.

Varolanlar iki kısımdan oluşur: Birincisi yalnız kendisi düşünüldüğünde varlığı zarurî olmayan, mümkün gibi, ikincisi ise varlığı zarurî olan, Vacib-ul Vücut gibi. Mümkün, var olmak için bir sebebe muhtaçtır. Yokluğu da mümkündür. Mümkün olan şeyler ya ezelden beri vardır (kıdem) ya da bir dönem mevcut olup başka bir dönemde mevcut değildirler. Mümkün olan şeylerin sonsuz bir dizilişi söz konusu değildir. Onlar bir sebeple meydana gelmişlerdir. Birbirlerinin sebebi olamazlar. İlk mevcut olan zarurî varlığa dayanırlar⁶⁹.

1. İlk Sebep

Bütün varolanların varlık nedeni ilk varolandır. O her türlü eksiklikten uzaktır. En üstün ve en öncedir. Mükemmellik olarak en üst düzeydedir. Var olması zaruridir. Var olmaması mümkün değildir. Varlığı için bir sebep veya amaç yoktur. O bir madde olmadığı gibi sureti de yoktur. Özü ve tözü olmak bakımından daimi olarak vardır⁷⁰.

İlk varolan kendisinden başka her şeyden farklıdır. Varlık bakımından tamdır, bu nedenle de kendisinden başka bir şeye ait değildir. Ayrıca zıddının olması da mümkün değildir. Çünkü zıddı olsaydı ilk olanın zıddı tarafından ve tözü itibarıyla ortadan kaldırılabilir olması durumu söz konusu olurdu. Ortadan kaldırılabilir bir şey kendi varlığını ve bekasını kendi tözünden almamış anlamına gelir. Ayrıca iki zıt birbirleriyle aynı varlık mertebesinde dirler. Oysa ilk olan varlık bakımından biriciktir⁷¹.

Aynı şekilde ilk olan zihni bakımdan tözünü oluşturan şeylere ayrılmaz. Çünkü bu durumda bir şeyin tanımının parçalarının gösterdiği anlamlar, tanımlanan şeyin varlığının nedeni olacak ve varlık nedeni durumuna dönüşeceklerdir. Parçalara dönüşebilir olmadığı gibi herhangi bir büyüklüğe sahip değildir. Cisim dışıdır. Fiil, nitelik ve töz bakımından bölünemediği için Bir'dir. Bir olma kendi

⁶⁹ *Büyük Türk Felsefesi Uzlukoğlu Farabi'nin eserlerinden seçme parçalar*, Çev.: Kıvameddin, İstanbul Devlet Matbaası, İst., 1935, s. 31 – 32.

⁷⁰ *Büyük Türk Felsefesi Uzlukoğlu Farabi'nin eserlerinden seçme parçalar*, A.g.e., s. 32.

⁷¹ Farabi, *El – Medinetü'l – Fazıla*, Çev.: Ahmet Arslan, Kültür Bak. Yay., Ank, 1990, s. 1 – 2

özel varlığına sahip olmayı ifade eder. Bir olan'ın bu anlamı zorunlu olarak "varlık"la bir arada gider⁷².

İlk varlık madde değildir. Maddesi yoktur. Tözü olarak bilfiil akıldır. Çünkü madde, suretin akıl olmasına bilfiil düşünmesine engel olandır. O maddeye muhtaç olmadığından tözü bakımından bilfiil akıldır ve akılsaldır (makul) . O akılsal olmak için kendisinin dışında O'nu düşünecek ayrı bir öze muhtaç olmayıp bizzat kendisi, özünü düşünür. Kendi özünü düşünmesinden bilfiil makul, akıllı ve akıl olur. Bunların tümü bölünmez bir tözdür⁷³.

Sudur teorisi çerçevesinde Farabi'ye göre, İlk Olan'ın temel fonksiyonu akletmektir. İlk'in akıllı ve insanın akletmesi arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla insan akıllı ile İlk arasında bir ayırım yapar: İnsan, tözü akıl olduğundan dolayı düşünmez, tözümüzü oluşturmeyen bir akıldan ötürü düşünürüz. Fakat İlk farklıdır. Akıl, akil ve makulun tek bir anlamı, tek bir özü ve tek bir görülmez cevheri (tözü) vardır.

İlk olanın âlim olması, bilmesi ve bilinmesi başka bir öze ihtiyaç göstermez. Onun tözü yeterlidir. Hâkim (bilge) olması da aynı şekildedir. En mükemmel şey hakkında mükemmel bilgi ile bilmektedir. O diridir, en mükemmel akılsalları en mükemmel bir bilgi ile kavrayan ve bilen mükemmel akıldır. İlk olan doğru ve gerçektir. Çünkü doğru ve gerçek varlıkla aynıdır⁷⁴.

Varlığı mükemmel olan şey, tarafımızca bilindiğinde, düşünüldüğünde, zihnimizin dışındaki varlığına uygun düşecektir. Fakat akıllarımızın madde ve yoklukla karışmış olması sonucunda akıl gücünde oluşan zayıflık O'nu idrak etmemizi güçleştirmektedir. O'nun mükemmelliği bizi şaşırtarak tasavvurumuzu zorlaştırır. Kavrayış zorluğumuz O'nun kendisinin kavranmasının zorluğundan değil bizim tasavvur etmedeki zayıflığımızdan kaynaklanmaktadır. Maddenin kendisi ilk tözden uzak oluşumuza sebep olduğu için maddeden ne kadar sıyrılırsak ilk Töz'e ilişkin tasavvurumuz o kadar tam olacaktır⁷⁵.

2.İlk Sebep ve İlk Sudur

Farabi'nin düşünce sisteminde ana varlık Tanrı'dır⁷⁶. Tanrı var olan her şeyin kendisinden varlığa geldiği şeydir. Varlığa gelme bir taşmanın sonucudur. Meydana gelen varlık ilk olandan sudur ederek çıkmaktadır. Varlığa gelen şeyin varlığı, ilk olanın hiçbir şekilde

⁷² A.g.e., s. 67.

⁷³ A.g.e., s. 78.

⁷⁴ A.g.e., s. 8.

⁷⁵ A.g.e., s. 8 – 14.

⁷⁶ Farabi, *Es – Siyasetü'l – Medeniye*, Çev.: Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener, Rum Ayas, Kültür Bak. Yay., İst., 1980, s. 15.

nedeni değildir. İlk olanın amacı diğer şeyleri varlığa getirmek değildir. Eğer öyle olsaydı, ilk olanın bir amacı olması ve bu nedenle ilk olmaması gerekirdi. Ayrıca ilk olan varlığa getirmekle sahip olduğu mükemmellikten başka, daha önce sahip olmadığı bir mükemmellik elde etme durumunda değildir. Onun varlığı başka şey için değil, kendi özü içindir⁷⁷.

İlk olan, biriyle özünün tözleşmesinin meydana geldiği ve ikinciyle kendisinden başka şeylerin çıktığı iki şeye ayrılmamaktadır. O ancak tek bir özdür ve kendisiyle tözleştiği ve kendisinden taşarak diğer her şeyin meydana geldiği tek bir tözdür. Onun varlığının taşması için özü dışında hiçbir şeye ihtiyacı yoktur⁷⁸. Güneş sıcaklık vermek için harekete, marangoz tahtayı işlemek için aletlere muhtaçtır. Fakat İlk Olan varlıkları meydana getirmek için ne harekete ne de niteliklere muhtaç değildir. Aynı zamanda başkasının varlığının taşmasına engel olacak bir şeyin olması da mümkün değildir⁷⁹.

Var olanlar çokluk gösterirler ve mükemmellik yönünden de farklıdırlar. Mükemmel olma bakımından var olanlardaki mevcut bu farklılıklar ilk olandan taşmalarına engel değildir.

3.Sudur

Farabi'de Allah aşkın ve mutlaktır. Evrenin dışında yer alır. Kozmoloji Allah'tan sudur edecektir. Aristoteles'te ilk madde ezeli ve zorunludur. Yaratılmamıştır. İslamda âlem Allah'ın iradesi ile yaratılmıştır. Ezeli olamaz. Burada bir sentez yaparak Farabi Aristo gibi maddenin ezeli olduğunu kabul eder. Fakat maddenin özelliği Allah'ın ezeliğinden kaynaklanan, sudur etmesinden dolayı bir ezeliyektir. Bu durum İslâm'daki yaratmaya yine de zıttır.

Sudur teorisi Plotinos'ta incelenirken, pek çok benzetmeler yoluyla açıklanmaya çalışıldığı görülmüştü. Farabi'de Allah'ın ezeli bilgisi kendi dışındaki bütün var olanların yaratılış sebebidir. Allah için bilmek ve düşünmek, yaratmak ve işlemek ile aynı anlama gelmektedir. Sudur (fezeyan) Allah'ın ezeli bilgisinin ve düşüncesinin sonucudur. Allah kendisi dışındaki her şeye varlığını verir. Varlığı taşarak yayılır. Varlıklar; akıllar, Göksel cisimler, dört unsur ve bunların farklı ilişkilerinden oluşan Ay-altı ve Ay-üstü âleminden oluşur.

⁷⁷ Farabi: *El – Medinetü'l – Fazıla*, s. 15 – 16.

⁷⁸ A.g.e., s. 16.

⁷⁹ A.g.e., s. 15.

Şimdi Farabi'nin Sudur teorisini nasıl açıkladığını gözden geçirelim⁸⁰.

Varolan şeyler hiyerarşik bir derecelendirme şeklinde, ilk olana yakınlık derecesine göre meydana gelirler. Bu durumda, varlıkların mükemmellik açısından en üstünü önce varlığa gelir. Daha sonra daha kusurlu olanlar mükemmelin arkasından takip ederler. Sonuçta bu hiyerarşi varlık bakımından öyle bir noktaya ulaşır ki onun ötesine geçmek imkânsızlaşır. Var olanların hepsi var olmanın mümkün olmadığı bir varlık derecesinde sona ererler⁸¹.

İlk olan hiçbir varlığın göz ardı edilmeden taşıdığı bir kaynak olması açısından cömerttir. Cömertliği tözünden kaynaklanır. Ayrıca her bir varlığın tek tek kendi derecesine münasip bir şekilde varlıktan pay elde edebilmeleri bakımından adildir. Adaleti de tözünden gelmektedir. O tözünün dışında bir şeyden ileri gelmez⁸².

İlk olanın tözü, farklı derecelerde varlığa gelenleri, birbirleriyle bağdaştırıp, bütünleştirecek, özetle tek bir şey haline getirecek meydana getiren bir tözdür.

Bizim dünyamızda en mükemmel varlıklar hakkında kullandığımız, mükemmelliğe ve varlık üstünlüğüne işaret eden isimler mevcuttur. Fakat bu isimlerin hiçbiri ilk olanın mükemmelliğine işaret edemezler. Onlar sadece O'nun tözüne has olan mükemmelliğe işaret ederler⁸³.

Mükemmellik isimleri sayıca çoktur. Oysa İlk Olan'da farklı mükemmellik çeşitleri bulunmaz. Bu birçok ismin bölünmez bir varlığa tek bir töze işaret etmesi gerekir. Ayrıca kendisi dışında bir şeye nispet eden, o şeyin parçasını teşkil eden mükemmellik isimleri (adil, cömert) ile ilk olana işaret edilmez. Çünkü bu nispeti onun mükemmelliğinin bir parçası kabul etmek ve mükemmelliğinin bu nispetle var olduğunu düşünmek doğru olamaz⁸⁴.

4.Ay Üstü ve Alem

Farabi ay üstü âlemin varlığını tartışarak yeryüzü ve gökyüzü âlemlerinin açıklamasını yaparken temelde değişme veya çokluk problemini çözmeye çalışır. Bu amaçla önce Tanrı'nın mahiyetini ve niteliklerini belirtmişti. Daha sonra ilk sebepten, ezeli sudur

⁸⁰ A.g.e., s. 16.

⁸¹ A.g.e., s. 16.

⁸² A.g.e., s. 16 – 17.

⁸³ A.g.e., s. 18.

⁸⁴ A.g.e., s. 19.

prensibinin, cisimlerin fani varlığının prensibi ile nasıl birleştirileceğini izah eder.

İkinciler (el-Sevani) İlk'ten sudur eden akıllardır. İkincilerin zıtları bulunmamaktadır. Çünkü zıddı olanın ortak bir maddesi ve zıddı bulunur. İkincilerin maddesiz olmalarından dolayı, hepsi için kendisi dışında türler olmadığını iddia eder.

Bu ikinciler veya akıllar, sayı olarak 10' dur. Her biri varlık ve derece açısından tektir. İkincilerin her biri göksel cisimlerin kürelerinden birini meydana getirir. Bu nedenle onlar, göksel cisimlerin varlığının ikinci sebebi olarak değerlendirilmektedirler. İlk, ikincilerin ve tüm varlıkların sebebidir.

İkincilerin varlığı sudur halinde olmasına karşın ikincilerden göksel cisimlerin varlığı zorunlu varlık sınıfına aittir. İkincilerin göksel cisimlerle ilişkisi manevi tabiattır. Sudur süreci onuncu akla gelinceye kadar zorunlu bir varlık olarak devam eder.

İlk olandan ilk akıl çıkar. Bu ikinci var olanın, ilk var olanı düşünmesinden de diğer varlıklar çıkar⁸⁵.

İlk var olandan ikinci taşar. O özünü ve İlk'i düşünür ve düşünmesinden ötürü üçüncü bir var olan çıkar. Bunun kendine nispetle mümkün olduğunu düşünmesiyle de ayrıca ilk gök (madde) çıkar, suretinden de o gök katının (ilk feleğin) formu meydana gelir.

Üçüncü var olan da bir madde olmayıp akıldır. Kendisini ve ilk var olanı düşünerek kendinden dördüncü var olan ve sabit yıldızlar küresi çıkar. Bu da madde değildir ve kendinî düşünür. İlk var olanı düşünmesinden ise zorunlu bir şekilde Satürn küresi çıkar. Ayrıca ilk var olanı düşünmesinden dolayı zorunlu olarak beşinci varlık çıkar.

Beşinci varlıktan altıncı varlık ve Jüpiter küresi, altıncı varlıktan Mars küresi ve yedinci varlık çıkar. Yedinci varlıktan güneş küresi ve sekizinci varlık çıkar. Sekizinci varlıktan Venüs küresi ve dokuzuncu varlık çıkar. Onuncu varlığın düşüncesinden on birinci varlık ve ay küresinin varlığı çıkar. On birinci var olanın varlığı da maddede değildir. O kendi özünü ve ilk var olanı düşünür. Fakat maddeden ayrı üstün varlıklar, akıllar ve makuller artık sona erer⁸⁶.

Akıllar Farabi sisteminde, maddeden uzak varlıklardır. Fiil halindedirler. Sonuncu olan Faal akıl, ayın feleğine tekabül eder. Ay altı âlemini yönetir. Bu akıldan beşeri ruhlar ve dört unsur çıkar.

On akıl ilâhi karakterlerdir. Gök cisimlerini harekete geçirirler. Akıllar aynı zamanda düşüncedirler.

⁸⁵ A.g.e., s. 17.

⁸⁶ A. g.e., s. 20 – 22.

5. Ay Altı Alem

Ay üstü âlemde var olanlar Ay küresinin varlığı ve Faal Akıl varlığı ile sona ermekteydi. Faal Akıl onuncu akıldır. Faal akıl, maddî bir varlık değildir. Farabi onu ruh olarak isimlendirir. Faal Akıl ay altı âleme aittir ve bedenın sudur sebebidir. Faal Akılın varlığı ay altı âlemin mükemmelliğini tamamlamayı sağlar.

Onuncu akıldan ilk madde veya heyula ve bunlarla birleşen formlar sudur eder. İşte evren birçok değişik formun madde ile birleşmesi veya maddeden ayrılması sonucudur. Yeryüzünde Faal Akıl yanında diğer akıllar da etkilidir. Bu yolla Ay altı âlemle ay üstü âlem arasında bir bağ kurulur.

Ay üstü âlemdeki varlıklar töz olarak en üstün mükemmelliğe sahiptirler. Onlardan sonra gelenler ise farklı bir tabiata sahiptirler. Başlangıçta varlıkları en kusurlu bir şekildedir. Onların her bir tözü daha sonra diğer arazları bakımından en yüksek bir kusursuzluğa erişinceye kadar yukarı doğru giderler. Bu durum bu varlık türünün tabiatından ileri gelir. Bir kısmı iradî, bir kısmı tabîî, bir kısmı ise her ikisidir. Önce tabîî varlıklar gelir⁸⁷.

Tabîî Ay Altı cisimler ateş, hava, su, toprak, buhar, alev, taşlar, madeni şeyler, bitkiler, dil ve düşüncesi olmayan hayvanlarla dil ve düşünceye sahip olan hayvanlardır⁸⁸.

a. Madde ve Suret

Farabi onuncu akıl olan Faal Akıl yolu ile fiziğini açıklamaktadır. Faal Akıl'dan ilk madde çıkar. Suretler de diğer akılların yardımıyla Faal akıldan sudur ederler. Maddenin ve suretin de nedeni vardır ve sudur etmiştir.

Madde, suretin kendisiyle kaim bulunduğu öznedir, dayanaktır. Suret madde olmadan var olamaz ve varlıkta devamlılığı söz konusu olamaz. Maddenin varlığı suret için iken, suretin varlığı maddeyi varlığa getirmek için değildir. Tersine cisimleşecek tözün bilfiil töz olması içindir. Madde ve sureti olmadan bir tür kuvve halindedir. Ancak suret oluştuğunda bilfiil olarak iki varlık çeşidinden mükemmeli ile var olur⁸⁹.

Ay Altı cisimlerin varlığa gelmemesi veya gelmesi mümkündür. Suretleri birbirlerine zıttır. Her bir cismin maddesi suretini veya zıddını kabul edebildiği gibi bir şeyin sureti mevcut

⁸⁷ A.g.e., s. 21 – 23.

⁸⁸ A.g.e., s. 23.

⁸⁹ A.g.e., s. 24.

olabilir veya olmayabilir. Hatta bu suret olmadan da madde var olabilir⁹⁰.

Unsurlar bu cisimlerin maddesidir. Unsurlar maddesinin maddesi yoktur. Onlar Ay Altı cisimlerin ilk maddeleridir. Bunlar suretlerini başlangıçtan beri almazlar. Önce maddeleri verilir. Daha fiil durumunda olmayan kuvve halindedirler. Kendisiyle tözleşeceği suretlerini kazanmaya çalışırlar. Suret elde edinceye kadar yukarı doğru yükselirler⁹¹.

b. Varlıkların sıralanışı

Daha önce var olanların tersine, ilk önce en az değerli olan gelir. Oradan en mükemmel olan'a ulaşıncaya kadar, az mükemmelden daha mükemmele doğru gidilir. Değer bakımından en düşük olan olan "madde"dir. Onun üzerinde unsurlar, onun üzerinde de sırasıyla madeni cisimler, bitkiler, dil ve düşünceye sahip olmayan hayvanlar, nihayet dil ve düşünceye sahip olan hayvanlar yer almaktadır. En mükemmeli konuşan ve düşünen hayvandır⁹². Bu tasnifte Aristoteles'in etkisi açıkça görülmektedir.

c. Gök cisimleri

Göksel cisimlerin her grubu bir dairesel cisim çerçevesindedir. Bu cisimlerin hepsi cins bakımından aynı olup tür bakımından birbirinden ayrılırlar. Her bir türde yalnızca bir cisim bulunur. Mesela Güneş'in biricik olması v.s.⁹³.

Bu göksel cisimler ayaltı âleminde bulunan maddeye sahip varlıklarla aynı cinstendirler. Fakat suretlerini taşıyanlarda bir eksiklik bulunmadığından ve onlara böyle bir eksikliğin tekabül etmemesinden, bu taşıyıcılar suretlerinin düşünmelerine engel olmazlar. Aynı zamanda özleri gereği de akıl olmalarını da engellemezler. Her birinin sureti bilfiil akıldır⁹⁴.

Onlar on Aşkın Akıl'dan farklı, ama insanla ortak bir şeye sahiptirler. Tüm tözünü oluşturmaya bir akılla düşünmektedirler.

d. Oluş

Göksel cisimlerden ilk maddenin varlığı, tözü bakımından farklı cisimler, zıt suretlerin varlığı, ilk madde üzerinde zıt suretlerin

⁹⁰ A.g.e., s. 24.

⁹¹ A.g.e., s. 25.

⁹² A.g.e., s. 25.

⁹³ A.g.e., s. 27.

⁹⁴ A.g.e., 26 – 27.

değişmesi ve birbirlerini takip etmeleri, zıt suretlere sahip şeylerin birbirleriyle karışması ortaya çıkar. Bu karışım türlerinden, farklı türden cisimler çıkar. Önce unsurlar sonra buharlar gibi cisimler, bulutlar, rüzgarlar meydana gelir. Unsurlardan kuvvetler ve bunlardan da pek çok karışım meydana gelir. İnsan sonuncu karışımın bir ürünü olarak meydana gelmektedir.

Göksel cisimler bu varlık türleri üzerinde etkilidirler. Etkilerin birleşmesi sonucunda yeni karışımlar doğar ki bunlar pek çok cins sayısız, şahsî varlıklardır. Göksel cisimlerin altında yer alan tabii şeylerin nedeni de bunlardır.

Ay altı âlemdeki cisimler varlığa geldikten sonra varlıklarını sürdürmekte ve korumaktadırlar. Fakat önce varlığını korurken daha sonra ortadan kalkmakta ve zıddı varlığa gelmektedir. Bu ebedi olarak devam eder. Suret bakımından varlığın devam ettiği, maddesi bakımındansa ikisinin aynı anda gerçekleşmediği görülmektedir.

Plotinos Ve Farabi'nin Sudur Anlayışlarının Değerlendirilmesi

Farabi'nin din ile felsefe arasındaki uzlaştırma girişimi, dönemindeki felsefe eleştirilerinden kaynaklanır. "Felsefe tek bir hakikati bildiriyorsa neden Aristoteles ve Platon'un iki farklı sistemi mevcuttur?" Bu soru ile iki büyük felsefi düşünce karşılaştırılmakta ve çelişkilerin açıklanması istenmekteydi. Neticede felsefenin kendisinin hakikatin bilgisinin dışında olduğu iddia ediliyordu. Farabi'ye göre felsefe hakikati aramanın yoludur. Büyük felsefeciler yöntem veya ifade tarzı bakımından farklılık gösterebilirler de temelde aynı felsefi görüşlere sahiptirler.

Farabi din-felsefe ilişkisi çerçevesinde önce yaratma meselesini ele alır. Onun yaşadığı en büyük güçlük, İslam'daki, evreni hiçten, yoktan yaratan Tanrı kavramı ile Yunan düşüncesinde, ilk derecede önemli olmayan, dünya üzerinde etkide bulunmayan İlk Sebep kavramını birleştirmek olmuştur.

Yunan felsefesinde Tanrı Demiorgos, Kaos halinde olan evreni sonradan düzenlemiş ve kozmos haline getirmiştir. Bu anlayışın İslâm'ın Tanrı kavramıyla çatışma halinde olduğu görülür. Özellikle Aristoteles düşüncesinde yer alan geleneksel madde anlayışı ile Allah kavramı çelişki halindedir. Aristoteles'in Tanrısı hareketsizdir. Fakat İslâm düşüncesinde Allah tek ilahdır. Bütün varlığı ve evreni iradesi ile yoktan yaratmıştır. Yaratış ve müdahale her an devam etmektedir. Ayrıca Allah'ın müdahalesi insan hayatının farklı yönlerinde sosyal, ahlaki, manevî, siyasi ve gündelik hayatında devam etmektedir.

Farabi, evrenin sudurunda Plotinos'u takip etmiştir. Plotinos kendisi Tanrı kelimesini kullanmamaktadır. Fakat ilk sebep Bir'in Tanrı'ya karşılık olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu görüşü temellendirmek için mutlak iyi varsayımını kullanmıştır. Plotinos'a göre evren Bir'in taşması sonucunda oluşmuştur. Bir'den evrene doğru bir akış söz konusudur. Plotinos tek bir varlığı alıp bütün varlıkları ona dayandırır. Her varlığın güneşten ışık alması gibi, varlıklar Bir'den ışık alırlar. Bir, mükemmel ve yetkin olduğu için taşar. Plotinos bu taşmayı açıklamak için emanasyon ve temaşayı kullanır. Plotinos'ta taşma ezeldir. Mükemmellikten kaynaklanır, mantıksal bir zorunluluktan veya hareketten ileri gelmez.

Farabi Yeni Platoncu düşünce akımı yoluyla Yunan düşüncesi ile uzlaşılabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle sudur teorisini geliştirmiş ve Plotinos'ı izlemiştir. Evrenin ontolojik ve metafizik açıklamasını tek bir varlığa bağlı olarak açıklamaya çalışmıştır. Onun Tanrı anlayışının pek çok Antik Yunan düşüncesinde yer alan tanrıların bir sentezi olduğu görülmektedir.

Farabi'ye göre de Bir'den ancak Bir çıkar ve bu çıkış taşma biçiminde kendinî gösterir. Onun sudur teorisinin Aristoteles'in ezeli evren görüşünden uzak olmadığı görülür. Farabi'ye göre madde Allah'tan ayrı bir gerçeklik değildir. Madde ezeldir. Ezelilik özelliği Allahın suduruna bağlıdır. Maddenin kendisi ile Allah arasında maddî olmayan akıllar bulunmaktadır. Sudur teorisinin temelinde Allah'ın kendi kendinî bilmesi görüşü vardır. Allah'ın özünü bilmesi yaratma ile aynı şeydir. Varlıkların nedeni O'nun bilme ve yaratmasıdır. Sudur teorisi ezeli bir bilmenin sonucudur. Farabi sudur teorisini on akıl teorisi ile destekler. On Akıl teorisi Aristoteles'in göksel cisimler görüşünden kaynaklanmaktadır. Yine Yunan astronomlarının evrenin dokuz gök küresinden meydana geldiği düşüncesi ile de benzerlik içindedir. Farabi'de On akıl, Tanrı ile varlık arasında yer alan, kişiliğe sahip ve işlevleri bulunan aracı güçlerdir. Varlıkların her biri, aynen Plotinos'da olduğu gibi, kendisinden sonrakinin sebebi, kendisinden öncekinin eseridir. Farabi'nin Tanrı anlayışı ve buna bağlı düşünce sistemi ne Aristoteles, ne Platon ve Plotinos'un, ne de İslam'ın öğretisi değildir. Farabi'nin kendi öğretisidir.

Farabi'nin evrenin kadim olduğu sonucuna götüren maddeye dair görüşü, Allah'ın sıfatlarına sudur dışında yer vermemesi ve Akılların yaratıcılığı eleştirilecek görüşleridir. Bu nedenlerle İslâm dünyasında tepkilerle karşılaşmıştır. Bununla birlikte Sufi doktrinler içinde yer aldığı görülmektedir.

Mevcut benzerlikler ifade edildikten sonra göze çarpan temel bir farktan söz ederek konuyu sonuçlandıralım. Plotinos'ta varlığın meydana gelmesinin sebebi coşma, aşk iken, Farabi'de ilimdir.

Kaynakça

- ARNOLD, Roger, “*Farabi’de Nefs*”, Çev.Hayrani Altıntaş, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, Sayı: 23, 1978.
- BARKER, C., **O’nun İzinde, Hristiyanlık ve Laiklik Tarihi**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1985.
- BAYRAKDAR, Mehmet, **İslam Felsefesine Giriş**, A.Ü.İ.F.Yayımları, Ankara, 1988.
- BOWE, G.S., **Plotinus and The Platonic Metaphysical Hierarchy**, New York, 2003.
- BULAÇ, Ali, **İslam Düşüncesinde Din-felsefe Vahiy-Akl İlişkisi**, İz yayıncılık, İstanbul, 1995.
- BİRAND, Kamuran, **İlk Çağ felsefesi Tarihi**, A.Ü. İl. Fak. Yay., Ank., 1987.
- CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 2002 ve 2000.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül, Saffet Babür, **Ortaçağda Felsefe**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1993.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, “*Türk Filozofu Farabi’nin Din Felsefesi*”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 14, 1975.
- FARABİ, **El Medinetü’l Fazıla**, Çev. Ahmet Arslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Es-Siyaset ul-Medeniyye**, Çev. Mehmet Aydın ve Diğçerleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.
- **Uzlukoğlu Farabi’nin Eserlerinden Seçme Parçalar**, Çev.Kuvameddin, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.
- GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980.
- HANÇERLİOĞLU; Orhan, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, 1989.
- HÜSEYİN, M.Yusuf, “*Varlıkların Prensipleri Farabi’nin Sudur Doktrininde Temel Prensiptir*”, Çev. Gürbüz Deniz, Felsefe Dünyası, Sayı 33, 2001/1.
- KURTOĞLU, Zerrin, **Plotinos’un Aşk Kuramı**, Gündoğlan Yayınları, Ankara, 1992.
- KÜYEL, Mubahat, “*Farabi’de Değçer*” İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, 1975.
- PLATON, **Timaios**.
- PLOTİNUS, **Enneadlar**, Çev. Zeki Özcan, Asa Yayınları, İstanbul, 1996.

- PLOTINUS, **The Enneades**, İngilizce'ye çeviren: Stephen MacKenna, Penguin Book Ltd. Şti, London 1991.
- PLOTİNUS, The İnternet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu./p/Plotinos.htm>(10.07.2009).
- WEBER, Alfred, **Felsefe Tarihi**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1991.
- WEİSCHEDEL, Wilhelm, **Felsefenin Arka Merdiveni**, Çev. Sedat Umran, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- YILDIRIM, Mustafa, **Plotinos ve Farabi'de Sudur**, Felsefe Dünyası, Sayı: 11, Mart, 1994.